
**INTERTEKSTINĖS A. ANTONOVIČIAUS MONOGRAFIJOS
„BALTARUSIŠKI TEKSTAI, UŽRAŠYTI ARABIŠKAIS RAŠMENIMIS,
IR JŲ GRAFINĖ-ORTOGRAFINĖ SISTEMA“ PERSKAITYMO
GALIMYBĖS: PAPROTINĖS TEISĖS ASPEKTAS**

Jonas Jonušas*

*Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Humanitarinių mokslų katedra
Putvinskio g. 70, LT-44211 Kaunas
Telefonas(8-37) 303664,
El.paštas: jonas.jonusas@ktu.lt*

Anotacija. Analizuojant iš tarpkultūrinės komunikacijos prielaidų išplaukiančius tam tikrus paprotinės teisės niuansus, remiamasi pagrindiniu šaltiniu A. Antonovičiaus monografija *Baltarusiški tekstai, užrašyti arabiškais rašmenimis, ir jų grafinė-ortografinė sistema*, pasitelkiant kalbininkų, sociologų, kultūros istorikų nuomonę ir įvairių reiškinių interpretaciją. Kadangi į aptariamąjį lauką patenka net kelių panašių istorinę patirtį turinčių kalbų – baltarusių ir lenkų – komunikavimo aspektai, juos galima vertinti nevienodai: viena vertus, jie neabejotinai pozityvūs, amžių sandūroje praplėtę Lietuvos kultūrinį horizontą, praturtinę kalbiniu požiūriu ir net literatūrinių įvaizdžių prasme tautinę tapatybę; kita vertus, dėl nepalankių politinių ar istorinių aplinkybių, nepakankamai ištirti ar išvis nežinomi, netapę istorikų analizės objektu.

Pagrindinės sąvokos: intertekstualumas, daugiakalbystė, transliteracija, kalbinė savimonė, paprotinė teisė, interferencija, rankraštinė knyga.

IVADAS

Daugiakalbystė – įvairiapusis reiškiny, reikalaujantis kompleksiško suvokimo. Globalizacijos sąlygomis daugiakalbystės tyrimas turi mokslinę vertę, kuri apima daugiau nei struktūrinę sąveiką ar funkcinį kalbų atskyrimą. Daugiakalbystė suvokiama kaip kelių kalbų mokėjimas, leidžiantis esant reikalui vienos kultūros dėmenis taikyti kitoje. A. Antonovičiaus monografijos leksinę ir sintaksinę interferenciją galima sieti su kultūrine naudojamų įvaizdžių prasme, kai totorių rankraštinų paminklų naratyvas atliepia pirminės kalbos modelį, tačiau nepažeidžiamos ir antrinės kalbos normos. Į klausimą, kuri kalba (arabų, lenkų ar baltarusių) turėjo didžiausios įtakos minėtų rankraščių autorių kalbinės savimonės susiformavimui, atsakyti sunku. Šiuo atveju svarbus geografinis veiksnys, istorinės-politinės permainos (unijinės valstybės suskilimas, buvusios LDK inkorporavimas į Rusijos imperijos sudėtį ir pan.). Šiame kontekste A. Antonovičiaus monografija *Baltarusiški tekstai, užrašyti arabiškais rašmenimis, ir jų grafinė-ortografinė sistema*, nors ir išleista prieš beveik penkiasdešimt metų, yra aktualus ir retas empirinis šiuolaikinių teorinių daugiakalbystės tyrinėjimų pagrindimas, turintis neabejotiną mokslinę ir praktinę reikšmę.

Daugiakalbystė – reiškiny, traukiantis įvairių sričių specialistų dėmesį: kalbininkų, filosofų, sociologų, psichologų, kultūrologų ir kt. Plačiau ištirta kolektyvinė dvikalbystė/daugiakalbystė (antros kalbos įsisavinimas ir jos vartojimas apibrėžtame kolektyve), o unikalios ir gana retai individualios dvikalbystės ir daugiakalbystės problemos, ypač jos istoriniam aspektui, skirta palyginti nedaug dėmesio. Šiuolaikinėmis globalizacijos sąlygomis daugiakalbystės mokslinė reikšmė suvokta. Daugiakalbystę imta traktuoti kaip kompleksinį reiškinį, kuriam analizuoti neužtenka struktūrinės kalbų sąveikos ar funkcinio kalbų atskyrimo kriterijaus, todėl pasitelkiamas intertekstualumo kriterijus, padedantis nustatyti, kaip kalbos tam tikrais atvejais persidengia, t.y. vienos fragmentų atsiranda kitoje. Daugiakalbystės samprata, kaip minėta, sudėtinga, ypač kai tenka analizuoti verstus tekstus, kuriuose skirtingas kalbines kultūras atstovauja ne vien įprasti kalbos lygmenys (leksika, morfologija, sintaksė), bet ir grafinis užrašymo būdas. Daugiakalbystės fenomeno ištyrimas, pasitelkus intertekstualumo teikiamas galimybes, padeda išsiaiškinti, kaip atskiri paprotinės teisės elementai gali būti adaptuojami ar modifikuojami kultūroje. Lingvistikoje vis dar laikomasi nuomonės, kad nuosekliausiai mintis reikšti galima gimtąja (pirmine) kalba.

Straipsnio aktualumas sietinas su neretai anoniminių autorių (perrašinėtojų) daugiakalbystės, kaip kalbinės veiklos rezultato, jausmo aiškinimusi. Tyrimas susijęs su specifiniais teksto konstravimo dėsningumais, apimančiais pirminę kalbą (įprasta prasme) ir antrinę (tik ortografinę prasme).

Straipsnio tikslas – aptarti A. Antonovičiaus monografiją *Baltarusiški tekstai, užrašyti arabiškais rašmenimis, ir jų grafinė-ortografinė sistema* intertekstiniu aspektu. Iš monografijoje pateiktų transliteruotų tekstų matyti, kad jų autorių kalbinė savimonė – daugiaplanė ir daugiasluoksnė, neretai susijusi su savitu paprotinės teisės aspektų interpretavimu.

Tyrimo metodas – intertekstualumo teorijos teiginiais paremta struktūrinė-gretinamoji analizė, padedanti geriau atskleisti kalbinę sąveiką A. Antonovičiaus monografijoje.

Tyrimo objektas – A. Antonovičiaus monografija *Baltarusiški tekstai, užrašyti arabiškais rašmenimis, ir jų grafinė-ortografinė sistema* ir jos intertekstinė raiška. Praėjusio šimtmečio kultūrinės erdvės procesai leidžia daryti prielaidą, kad žodinės tradicijos suformuoto kūrinio netikslinga analizuoti remiantis vien tradiciniais teoriniais teiginiais, nes taip prarandama daug prasmės niuansų. Formuojant tarpkultūrinį dialogą intertekstualumas, kaip viena iš komunikacinės veiklos formų, labai svarbus. Intertekstualumo teikiama kultūrinė

reiškinio samprata daug platesnė už lingvistinį problemos interpretavimą. Dėl tos priežasties intertekstualumo negalima vertinti kaip pagalbinės priemonės, teksto funkcijos ar įrankio. Intertekstualumas „peržengia“ tautinės kultūros ribas, suteikdamas galimybę identifikuoti, derinti, lyginti vienu tekstų elementus kituose, nepaisant kalbos, kuria jie buvo sukurti.

APIE A.ANTONVIČIAUS MONOGRAFIJĄ „BALTARUSIŠKI TEKSTAI, UŽRAŠYTI ARABIŠKAIS RAŠMENIMIS, IR JŲ GRAFINĖ-ORTOGRAFINĖ SISTEMA“

Apie slaviškus tekstus, užrašytus arabiškais rašmenimis, kaip ir apskritai apie senuosius lietuviškojo oriento raštus, rašyta nedaug. Jie ištirti dar neišsamiai, nors iš jų galima pasisemti pakankamai informacijos tiek lyginamajai kalbotyrai, tiek žodžių etimologijai¹, tiek įvairiems papročių teisės aspektams tyrinėti. Iki šiol menkai nagrinėti įvairūs pasaulėvaizdžio aspektai, užfiksuoti minėtuose tekstuose, plačiai netirta jų išliekamoji reikšmė, neanalizuota galimybė baltarusių ir lenkų kalbomis parašytus tekstus panaudoti sinchroninei kalbos analizei, įtraukti juos į bendrosios kalbotyros apyvertą, nepatvirtinta ir nepaneigta prielaida identifikuoti lituanizmus, žodžius, plačiai vartojamus lietuvių tautosakoje, menkai tirti ir ilgo istorinio tarpsnio (nuo XVI iki XX a.) įspausti pėdsakai Lietuvos totorių rankraščiuose: „Šiuolaikiniuose rankraštinių Lietuvos totorių tradicijos tyrimuose galima aptikti darbų, skirtų vienoms ar kitoms su tyrimo objektu susijusioms problemoms, tačiau pasigendama šaltinių publikacijų su išsamiais komentarais ir nuoseklaus tekstų tyrimo. Vis dar neatsakyta į klausimus dėl šių rankraščių šaltinių, jų vertėjų, perrašinėtojų, jų lokalizacijos.“²

Analizuojamas objektas – A. Antonovičiaus monografija – buvo pirmasis fundamentalus mokslo darbas, išjudinęs turtingus Rytų kultūros kodus. Jame pateikta gausi Vilniaus, Minsko, Varšuvos ir Kazanės archyvuose autoriaus surinkta empirinė medžiaga, kuria remiantis ir bandyta atspindėti tradicinę gėrio ir blogio sampratą, atskirti tekstus, naudotus buitinėms reikmėms, ir tuos, kurie naudojami religinėms reikmėms, turėjo atlikti pagalbinę funkciją – suteikti galimybę gimtąją baltarusių kalbą (o iš tiesų skirtinguose buvusios LDK arealuose ji buvo persipynusi su lenkų ir rusų kalbomis) susipažinti su pagrindinėmis paprotinės teisės nuostatomis: „Supaprastinus reiškinių sugretinimo principą

¹ Muchliński A. Zrótłostownik wyrazów, które przeszły wprost czy pośrednio do naszej mowy z języków wschodnich. Petersburg, 1858.

² Miškinienė G. Lietuvos totorių rankraštinė knyga: istorija ir tyrimų perspektyva // Knygotyra. 2010, Nr.54, p.200.

galima rasti tiesioginę analogiją: totorių raštija „gimtąja kalba“, kuria laikytina baltarusių arba lenkų kalba, nelygu kurios aplinkos įtaką patyrė raštijos kūrėjai, ir „rašto kalbos“, tiksliau ją atstojančių arabiškų rašmenų naudojimas, leidžia teigti, kad totoriaus raštininko tapatybė pradėjo formuotis Reformacijos laikais LDK kultūriniame kontekste, o tai reiškia dar vieno „vietinio komponento“ įtaką totorių sociokultūrinių tapatybių konstrukcijose³.

Tekstai sukurti išlaikant slavų kalboms būdingą struktūrą (atitinkamai transliteruoti kirilica ar lotyniškais rašmenimis), tačiau atidžiau įsiskaičius matyti, kad išlaiko Rytų kalbinei sąmonei būdingą semantinę sampratą. Todėl svarbu „skelbiant rankraščius, iššifruoti visus jų tekstus, surašytus įvairiomis kalbomis. Tik tokiu būdu įmanoma suprasti tekstų prasmę, kuri laikui bėgant galėjo smarkiai pasikeisti“⁴. Kai kuriuose tekstuose akivaizdžios perrašinėtojo individualios daugiakalbystės ypatybės, t.y. kurios nors vienos geriausiai perprastos slavų kalbos vyravimas. Teksto ortografinio lygmens svetimumas slavų kalboms paradoksaliai – jis rodo teksto rekonstrukcijos pastangas, t.y. siekiamybę suteikti jam pirminę rytietišką formą. Taip pasireiškia autoriaus kalbinės sąmonės dvilypumas. Siekį perteikti tradicines vertybes, visuomeninio gyvenimo sampratą ir sąrangą galima suvokti kaip būties potyrį. Kaip minėtas siekis gali būti realizuojamas, rašė J. Lotmanas teigdamas, kad skirtingų kalbų yra nevienodas „išverčiamumo“ lygis, turintis tiesioginės įtakos kultūrinių realijų įsisavinimui: „<...> kuo sunkesnis ir neadekvatesnis neturinčios atitikmens kultūrinės erdvės dalies vertimas iš vienos kalbos į kitą, tuo vertingesnis informaciniu ir socialiniu aspektu tampa toks paradoksaliai bendravimas. Galima teigti, kad pastangos išversti tai, kas neišverčiama, gali suteikti labai vertingos informacijos“⁵. Tekstų autorių/perrašinėtojų savimonei būdingas saikingas asociatyvumas. Arabiškų rašmenų išlaikymas ortografinėje sistemoje rodo, kad tai ne tik tradicijos laikymasis, bet ir svarbus pasaulėžiūros komponentas. Atsakyti į klausimą, koku pusiausvyros santykiu buvo susijusios skirtingos slavų kalbos tekstų autorių kalbinėje sąmonėje, sunku, nes, tyrinėtojų pastebėjimu, dar didžioji dalis šaltinių yra nepublikuota, prieinama tik archyvuose⁶.

³ Bairašauskaitė T. Vietinis komponentas Lietuvos totorių sociokultūrinės tapatybės konstrukcijose (istoriografinis aspektas) // LDK tradicija ir tautiniai naratyvai. 2009, p.270

⁴ Miškinienė G. Lietuvos totorių rankraštinė knyga: istorija ir tyrimų perspektyva // Knygotyra. 2010, Nr.54, p.207

⁵ Лотман Ю. Культура и взрыв. Москва, 1992, p.15

⁶ Drozd A., Dziekan M., Majda T. Piśmiennictwo Tatarów polsko-litewskich. Warszawa, 2000

INTERTEKSTUALUMAS KAIP ERDVĖ, KURIOJE ATSISKLEIDŽIA PAPROTINĖS TEISĖS ASPEKTAI

Paprotinė teisė dar vadinama nerašytąja teise (lot. *ius non scripta*). Tai paprotinių taisyklių visuma, kurių laikomasi ilgą laiką. Paprotine teise buvo grįstas Kazimiero teisinys, Lietuvos statutai. Pasak kai kurių teisės teoretikų, poreikis tradicinį elgesį apibrėžti atsiranda tuomet, kai iškyla pavojus nukrypti nuo papročio⁷. Į paprotinę teisę galima žiūrėti kaip į suklasifikuotų tradicijų rinkinį. Kaip pastebi A. Anzenbacheris, „pagal mūsų išankstinį supratimą moralinė ir teisinė žodžių reikšmės dažnai sutampa, pavyzdžiui, „teisė ir neteisumas“, „teisingumas“, „norma“, „pareiga“, „nusikaltimas“, „nusižengimas“, „kaltė“ ir t.t.“⁸ Paprotinė teisė yra policentriška ir nehierarchiška, apimanti visus visuomenės sluoksnius. Dažnai atskiros visuomenės grupės susiformuoja ne tiek dėl barjerų, skiriančių jas nuo kitų visuomenės grupių, kiek dėl ypatingai glaudaus tam tikro individų rato bendravimo (pavyzdžiui, asmenys, vienijami religinės ar kultūrinės tradicijos). Taip susiformuoja natūralios (ne prievarta nustatytos) sienos. Kiekvienoje tokioje bendruomenėje tarpusavio santykius lemia paprotinė teisė.

Anot E. Durkheimo, absoliutus ir universalus vienodumas yra „iš esmės neįmanomas, nes kinta mus supanti fizinė aplinka, paveldimi polinkiai, socialinės įtakos, nuo kurių mes priklausome ir kurios įneša pokyčių į visų sąmones. Neįmanoma, kad visi būtų tokie panašūs, neįmanoma jau vien todėl, kad kiekvieno savas organizmas, ir visi šie organizmai užima erdvėje ypatingą, tam skirtą vietą“.⁹ Šie aspektai svarbūs atsižvelgiant į tai, kad individų bendruomenės yra persidengusios pagal skirtingus kriterijus, t.y., kai tie patys individai yra vienos grupės nariai pagal vieną kriterijų, pavyzdžiui, gyvenamą teritoriją, ir skirtingi pagal kitą kriterijų, pavyzdžiui, religinę priklausomybę. Tokiu būdu socialinė ir kultūrinė įvairovė atspindi paprotinėje teisėje. Remiantis F. Parisi, galima teigti, kad yra dviejų rūšių intuityviai susiklostę elgesio modeliai: įprotis, kuris įprasmina nuolat pasikartojantį žmogaus elgesio modelį, tačiau toks pasikartojimas nesukuria socialinės normos, ir paprotys/tradicija, kai atspindimas žmonių grupės vidinis įsitikinimas, kad elgesys reikalingas ir reikšmingas.¹⁰

⁷ Hayek F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. Vilnius, p.124.

⁸ Anzenbacher A. Etikos įvadas. Vilnius, 1995, p.16

⁹ Durkheim E. Sociologijos metodo taisyklės. Vilnius, 2001, p.81.

¹⁰ Parisi F. The Formation of Customary Law // 96 th Annual Conferation of the American Political Science Association. 2000, p.604

Paprotinei teisei būdingas antrasis modelis, apimantis susiklosčiusių tam tikroje bendruomenėje elgesio normų paisymą, jam suteikiant normatyvumo pobūdį. Paprotinės teisės samprata neišvengiamai susijusi su tradicijų laikymusi. Paprotinės teisės funkcionavimo ribų negalima susieti su valstybės teritorija, be to, ne visi valstybės gyventojai laikosi tų pačių paprotinės teisės normų. Pavyzdžiui, specifinės elgesio normos, apimančios gėrio ir blogio, pagalbos kitam žmogui sampratą, buvo paplitusios plačiame Lietuvos-Lenkijos-Baltarusijos totorių apgyventame areale, tačiau jų laikėsi ne visi šių valstybių gyventojai šiuolaikine prasme. Paprotinės teisės elementai yra pastovūs, tvirti ir konservatyvūs, jų plėtojimasis ir prigiijimas yra nuosaikus, neprievartinis. Tačiau pasikeitus gyvenimiškoms aplinkybėms ar sumažėjus etninei grupei, papročiai kinta, yra modifikuojami ar visai nunyksta. Susiklosčius tokiai situacijai negausi bendruomenė yra *akultūruojama* (t.y. patiria kultūrinę įtaką, neretai lemiančią ir paprotinės teisės nykimą) gausesnės.¹¹ Tačiau kai kurios bendruomenės apeigos (sužadėtuvių, įbrolų ryšių laikymasis ir pan.) iki šiol neprarastos ir pasireiškia gyvąja tradicija, todėl labai svarbi tyrėjo užduotis – palyginti rankraščių tekstuose aprašytus papročius, tradicijas su gyvai egzistuojančiais¹². Pažymėtina, kad minėtų ir daugelio kitų papročių būdavo laikomasi ne vien šeimoje, nes jie yra normatyviojo pobūdžio, t.y. tokie, kurių laikytis privalu visiems suaugusiems bendruomenės nariams (pavyzdžiui, sąžiningas ir nesavanaudiškas našlaičių globėjas, nors jam ir nebūdavo suteikiamas teisinis statusas, tiesiog tam tikslui parenkamas autoritetingas ir patikimas bendruomenės narys).

Intertekstualieji slaviškų tekstų, užrašytų arabiškais rašmenimis, dar vadinamų rankraštinių knygomis, elementai jau senokai traukė tyrinėtojų dėmesį. Pirmą kartą Lietuvoje tokie tekstai buvo surinkti, susisteminti, transliteruoti lotyniškais rašmenimis ir kirilica bei publikuoti A. Antonovičiaus monografijoje. Iki šiol Lietuvoje pasirodė viena fundamentali minėtą objektą nagrinėjanti studija¹³. Tačiau Europos kontekste minėti tyrinėjimai išplėtoti, apima daug platesnį intertekstinių ryšių lauką¹⁴.

I. Melnikova knygoje *Intertekstualumas: teorija ir praktika* intertekstualumą laiko vienu šiuolaikinės analizės variantu. Minėtoje studijoje įvardijama nemažai galimybių tekstų

¹¹ Kasatkina N., Leončikas T. Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga. Vilnius, 2003, p. 47

¹² Miškinienė G. Lietuvos totorių rankraštinė knyga: istorija ir tyrimų perspektyva // Knygotyra. 2010, Nr. 54, p. 207

¹³ Miškinienė G. Seniausi Lietuvos totorių rankraščiai: grafika, transliteracija, vertimas, tekstų struktūra ir turinys. Vilnius, 2001

¹⁴ Górak-Sosnowska K. Muslims in Europe: Different Communities, One Discourse? Adding the Central and Eastern European Perspective // Muslims in Poland and Eastern Europe, ed. K. Górak-Sosnowska, University of Warsaw, The Faculty of Oriental Studies. 2011, p. 342

tarpusavio sąveikoms aptarti, pateikiamos įvairios tarptekstinių sąveikų rūšys¹⁵. Tai suteikia naujų A. Antonovičiaus monografijos perskaitymo galimybių. Publikuoti tekstai apima didelį laiko intervalą (XVI iki XIX ir XX amžių sandūros). Jų naratyve (ritualų aprašymuose, pasakojimuose ir apokrifuose) galima pastebėti meno ženklų apraiškas, jų universalumą, padedantį transformuoti pasaulį. Dažniausiai pasikartojantys motyvai išplaukia iš paprotinės teisės apraiškų, o tekstų suartėjimo būdai įvairūs, daugiopii. Jų gradaciją lemia svetimo teksto (paprastai citatų pavidalu) santykis su savuoju (sukurtu anonimo perrašinėtojo), to teksto (ar kelių tekstų) įsikomponavimas į bendrą rankraštinės knygos struktūrą, jos visumą. Šiuo aspektu aptariant A. Antonovičiaus monografijoje publikuojamus tekstus įdomu aprėpti kultūrinių asociacijų lauką (kas atsirenkama ir kodėl?), atskleisti kultūrinių vaizdinių paskirtį. Ištyręs plačią tekstų imtį (23 rankraštines knygas ir vieną dalykine kalba parašytą dokumentą), autorius išskiria tokius būdingiausius papročio, kuriam priskiriamas normatyvinis pobūdis, pasireiškimo bendruomenėje atvejus: pagarbos tėvui ir motinai, pagarbos vargšui, našlaičiui ir prašančiajam, pagarbos kaimynams, pagarbos svečiui (plg. lietuvių tautosakoje gerai žinomą posakį „Svečias į namus – Dievas į namus“), pagarbos vyresnio amžiaus žmonėms, pagarbos mokytojams¹⁶. Tokia seka rodo, kad paprotys pradedamas įgyvendinti artimiausioje aplinkoje – šeimoje, o vėliau jo laikomasi platesniame kontekste, paprotys eksplikuojamas, tampa bendruomenine norma.

Pati paprasčiausia svetimo teksto apraiška – autentiškos citatos. Jų gana daug ir jos pakankamai įvairios. Tai išraišai iš religinės literatūros kūrinių, istorinių šaltinių, apeiginių papročių citavimas, maldų žodžių įterpimas į rišlų tekstą: „Ти йестес панем и опекунем; одпусц нам, пожалуй и учин милосердза нам, бос ти йест налепший, одпускливый Буг“^{17,18}.

Tai vienas iš ryškiausių tokio pobūdžio tarptekstinių sąveikų atvejų, padedantis atkurti ir kultūrinę situaciją, ir perfrazuoto teksto dermę su autorinėmis mintimis.

Galima išskirti keletą tekstų, parašytų atsiremiant į paprotinės teisės elementus: „Иак каже пан Бог суседав щановац. Старога кажнаго шануй“¹⁹ (meninių vaizdų visuma skirta

¹⁵ Melnikova I. Intertekstualumas: teorija ir praktika. Vilnius, 2003, p. 100-110

¹⁶ Антонович А. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968, с. 42

¹⁷ Антонович А. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968, с. 63;

¹⁸ Ši ir toliau pateikiamos pagal A. Antonovičiaus sukurtą sistemą transliteruotos citatos kirilica

¹⁹ Антонович А. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968, с. 59

sužadinti moralinėms emocijoms), bet ne jie tiriant intertekstinius ryšius yra svarbiausi. Sėkmingiausia intertekstualumo apraiška – tolimesnio kito teksto aliuzija, netikėta jo atmintis.

Analizuojamuose tekstuose svarbus pats paprotinės tradicijos įsiliejimas į pagrindines temas ir teikiama galia jas niuansuoti. Tai pastebima tekste su ryškiu kasdienybės laiko motyvu: „Кали у суботу воран кричиц, добруйу весц пачуйеш, падарожни человек прийдзе. Кали у недзелу воран кричиц, лиххуйу весц кеже. Кали у понедзелок кричиц рано, добруйу весц пачуйеш. Кали ве вторек кричиц рано, добруйу весц пачуйеш. Кали у середу рано кричиц, потреба укажеца, будзе битва. Кали у чецвер рано кричиц, треба од розбойнікав сцерахчце. Кали у патницу рано кричиц, прозби, жаданье дойдзеш“²⁰.

Jei žmogus nesistengs, jo būtis įgis erozijos ženklų. Viskas liudija žmogaus buvimą, jo subtilią veiklą. Paprotinės teisės elementai – pagrindinė atpažįstama konkreti intertekstinė sąsaja. Tai moralės kodeksas, reglamentuojantis elgesį su našlaičiais, našlėmis, vyresniais žmonėmis, kalbama apie pagarbą tėvams, kaimynams ir mokytiems žmonėms, apie svetingumą, gerus ir blogus poelgius, apie šeimos santykius, draudimą girtauti ir pan. Imperatyviai įspėjama: „И не давайце глумим лудзем скарбов сирочких“²¹. Praeitį visada išlaikys savo gyvybingą pradą, jei bus paisoma tradicijomis įtvirtintų nuostatų. „Daugelis populiarių padavimų atkeliavo iš amžių glūdumos, pavyzdžiui: „Apie pranašą Dovydą“, „Apie Aleksandrą Makedonietį“, „Apie septynis išminčius“, „Apie septynis miegančius brolius“, „Apie Saliamoną“ ir t.t.“²² Iš citatos matyti, kaip organiškai dera antikinė, paprotinės teisės ir šventraščio tradicijos. Visuotinai žinomų pasakojimų siužetai per ilgą laiką įgavo intertekstinę išraišką, tapo rankraštinių knygų komponentais. Asmenvardžiai liudija gana platų pasaulėžiūrinį spektrą, o sakmėje „Apie septynis miegančius brolius“ sutelkta daug patarimų/nuostatų, lėmusių būtį (ką galima ir ko negalima daryti vienu ar kitu metų laiku, kaip pasiruošti orų permainoms ir pan.).

Pabrėžtina, kad didžioji dalis A. Antonovičiaus monografijoje publikuojamų tekstų susiję su paprotine teise – pačiais įvairiausiais ryšiais, atviromis ar užslaptintomis sąsaulomis. Visuomenėje įsigalėjusi tradicija laikoma sava, organiška, neretai kaip anapusinį tekstą galima atpažinti religinį vaizdinį. Papročio pasireiškimo erdvė yra ypatinga, ir kasdienybės

²⁰ Антонович А. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968, с. 72

²¹ Антонович А. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968, с. 19

²² Miškinienė G. Lietuvos totorių padavimai: tarp mito ir realybės, p. 165 [žiūrėta: 2015-09-30] <<http://www.academia.edu>>

įvykiai joje nušvinta sava šviesa, atsispindi žmoguje, įsimena: „Кали хорий будзец видзец, здоров будзе. Кали старога челевеке видзиц, щчасце будзе. Кали старих жанок видищ, век долгиий будзе. Кали рицереv видзиш, фрасунак будзе“²³. Konteksto svarba, suvokiant tradicijos pasireišimo aplinkybes, didžiulė. Pakartojimai dažnai lemia teksto struktūrą. Papildomą semantiką teikia ir dulkės, su kuriomis lyginamas būties trapumas, kaip nuoroda į praeitį. Apie daugelio tekstų genezę sunku spręsti, nes nepalikta jokių įrašų, nors kai kurių autorystę galima identifikuoti iš paraštėse paliktų nuorodų, pavyzdžiui, „Данисал тен китаб месонца зилкеде“²⁴ дна дзевонтего ве чвартак Ёан Лебедз. Rok 1771“²⁵. Su bendru rankraštinių knygų kontekstu juos sieja verstinis pobūdis, praturtintas individualios kūrybos intarpais, pajvairintas iš perrašinėtojų vaizduotės kylančiais fragmentiškais motyvais²⁶.

Dialogo nuotrupos yra įdomios intertekstinės apraiškos. Svarbu nustatyti, kieno šios replikos ir kam jos skirtos. Ar subjektui duota teisė megzti dialogą? Iš esmės dialogiška tekstų prigimtis atveria naujas galimybes, didindama teksto semantinį paslankumą: „Мусулманин мовиц: - Хвала Богу, што мене пан Бог мусулманинем стварил, а не жидам. Жид мовиц: - Хвала Богу, што мене Бог стварив жидам, а не кафиринем“²⁷. Кафирин мовиц: - Хвала Богу, што мене Бог стварив кафиринем, а не сабакайу. Сабака мовиц: - Хвала Богу, што мене Бог сабакейу стварил, а не свинойу. Свина мовиц: - Хвала Богу, што мене Бог свинойу стварив, а не лихим челавекам“²⁸. Ironiškai ir didaktiškai pateiktas pokalbis turi ir gilesnę prasmę: žemiausioje grandyje atsiduria suktas (*лихий*) žmogus, pagal tradicinę papročių sistemą vertinamas kaip nepatikimas, nevertas būti bendruomenės nariu. Svetimo, šiek tiek perkurto teksto fragmento įterpimas kuria turtingesnę asociacijų lauką. Tokią teksto situaciją yra aptaręs Jurijus Lotmanas: „Išorinio teksto įvedimas į imanentišką konkretaus teksto pasaulį vaidina didžiulį vaidmenį. Teksto struktūriniame prasmės lauke į jį įvedamas išorinis tekstas transformuojasi, sudarydamas naują pranešimą. <...> pasikeičia visa semiotinė situacija to tekstinio pasaulio, į kurį jis įvedamas, viduje“²⁹. A. Antonovičiaus surinktuose

²³ Антонович А. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968, с.69.

²⁴ vienuoliktas mėnuo pagal mėnulio kalendorių.

²⁵ Антонович А. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968, с.64.

²⁶ Drozd A. Wpływ chrześcijańskie na literaturę tatarów w dawnej Rzeczypospolitej // Pamiętnik Literacki, t.88, zes. 3, s.3-34.

²⁷ Кафиринас – nereliginas žmogus

²⁸ Антонович А. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968, с.80.

²⁹ Lotman J. Tekstas tekste // Kultūros semiotika. 2004, p.218.

tekstuose tų svetimų tekstų apraiškų esama – kartais jos ekspresyvios, tarsi paruoštos vaizdinių saugyklos, o tam tikrais atvejais konkrečios, aiškinančios, kaip derėtų elgtis visuotinėje institucijoje (pavyzdžiui, teisme).³⁰

Intertekstualumo paieškas A. Antonovičiaus monografijoje galima pratęsti ir kitais aspektais, šįkart pasirinkus spalvų simboliką ir siekiant atskleisti, kad ji funkcionuoja kaip visuomeninė-kultūrinė citata, kaip savotiška paprotinės teisės apraiška, suartėjanti su kitais tektais. Svarbu atpažinti paprotinį intertekstą ir neišleisti iš akių bendresnių prasmės generavimo būdų, pavyzdžiui, spalvų opozicijos funkcionavimo ir jos sukuriama prasmų lauko. Baltos ir juodos spalvų kontrastas lemia teksto siužetą. Šios spalvos gali būti tiesiogiai neįvardijamos, tačiau perskaitomos tarp eilučių kaip vertybių sistemos reprezentantės. Juodos spalvos konotacijos – „velnio sėkla“, kančia, ugnis, apgaulingos vilionės, įtvirtinančios nuopuolio, atsisakymo paklusti paprotinei normai paradigmą. Pranašaujantis paukštis – varnas arba antinas. Kultūrinis-paprotinis baltos spalvos vaizdinys sietinas su nekaltumu, idealybe. Balandis – Šventraščio žodis – įvaizdžių lygmenyje gali įkūnyti baltą spalvą/baltumą, šviesą (*свечка запущ*).

A. Antonovičiaus monografijoje pateiktų tekstų autorių kūrybinė sąmonė buvo imli ir labai daug prisimenanti, akumuliaciavusi savyje daugybę tekstų, juos savotiškai kompiliavusi ir išlaikiusi amžių tėkmėje.

IŠVADOS

Rankraštinė knyga formavosi keletą šimtmečių kaip išskirtinė to meto literatūra, kuriai būdingos savitos raidos tendencijos, turinio kaita. Pati bendriausia iš jų – didžiosios dalies tekstų atsigręžimas į paprotinę tradiciją, mitologiją, istoriją, savosios kultūros ištakas – itin pastebima A. Antonovičiaus monografijoje *Baltarusiški tekstai, užrašyti arabiškais rašmenimis, ir jų grafinė-ortografinė sistema*. Tekstų autoriai-perrašinėtojai yra atradę savitą kalbos būdą, kuriam būdingas atvirumas įvairiems kalbos klodams: sintaksinis, morfologinis ir leksinis lygmuo išlaiko slavų kalboms būdingas ypatybes, kai tuo tarpu ortografinė sistema priartėja prie oriento tradicijos. Aptariamuose tekstuose įtvirtintas šventraščio, antikinis ir mitologinis pasaulėvaizdžiai tarpusavyje dera, atspindėdami autentiškas žmogaus jausenas. Juose atsiranda vietos papročio raiškiai, jo normatyviajam aspektui.

³⁰ Miškinienė G. Lietuvos totorių padavimai: tarp mito ir realybės, p.165 [žiūrėta: 2015-09-30]<<http://www.academia.edu>>

A. Antonovičiaus monografijoje publikuotų tekstų įvaizdžių sistema formavosi ilgą istorinį laikotarpį. Kultūrinių-socialinių nuostatų raida nėra ryški, bet pasaulio interpretavimo būdas per papročių prizmę vis dėlto keitėsi, veikiamas modernėjančių visuomeninių nuostatų. Tekstų autorių/perrašinėtojų kultūrinė sąmonė buvo linkusi įsprausti atskirus buitės elementus į paprotinės teisės rėmus. Viena vertus, tai lėmė tekstų figuratyvumą, didaktinį pobūdį, riboją asociacijų lauką, kita vertus, paskatino intertekstinę raišką (cituojami ar perfrazuojami kitų autorių tekstų elementai, neretai papildyti perrašinėtojo autorinėmis įžvalgomis, įsitvirtino kaip gana pastovi ir mėgstama naratyvo konstravimo priemonė).

Vieni iš svarbiausių tekstų požymių – semantinio turiningumo išlaikymas daugiakalbystės sąlygomis (kalbos skiriamuoju ženklu laikant ne tik leksinį, sintaksinį ar morfologinį lygmenį, bet ir grafinį jos užrašymo būdą), saikingas asociatyvumas, kultūrinių kontekstų detalės. Gausios aliuzijos į šventraštį teikia esminę pasaulio sudvasinimo galimybę, retrospekcijos jausmą. Pasitaikantys didaktiniai motyvai gana išradingai grindžiami istorinėmis, mitologinėmis ir kultūrinėmis temomis.

Tekstų esmę lemia du svarbiausi semantiniai centrai – įvairiais aspektais traktuojama paprotinės teisės tema ir buitės pasaulis. Peržengus per amžius nusistovėjusias papročio ribas, bus prarasta pagrindinė savęs, kaip bendruomenės nario, įprasminimo galimybė. Įvardijami buitės elementai priskirtini anaip tol ne pasakojimo periferijai, juos pasitelkus aktualizuojamas ryšys tarp adresato ir adresanto.

LITERATŪRA

1. Anzenbacher A. Etikos įvadas. Vilnius, 1995.
2. Bairašauskaitė T. Vietinis komponentas Lietuvos totorių sociokultūrinės tapatybės konstrukcijose (istoriografinis aspektas) // LDK tradicija ir tautiniai naratyvai. 2009.
3. Drozd A., Dziekan M., Majda T. Piśmiennictwo Tatarów polsko-litewskich. Warszawa, 2000.
4. Drozd A. Wpływ chrześcijańskie na literaturę tatarów w dawnej Rzeczypospolitej // Pamiętnik Literacki, t.88, zesz. 3, s.3-34.
5. Durkheim E. Sociologijos metodo taisyklės. Vilnius, 2001.
6. Górak-Sosnowska K. Muslims in Europe: Different Communities, One Discourse? Adding the Central and Eastern European Perspective // Muslims in Poland and Eastern Europe, ed. K. Górak-Sosnowska, University of Warsaw, The Faculty of Oriental Studies. 2011.
7. Hayek F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. 1 tomas: Taisyklės ir tvarka. Vilnius.
8. Kasatkina N., Leončikas T. Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga. Vilnius, 2003.
9. Lotman J. Tekstas tekste // Kultūros semiotika. 2004.
10. Melnikova I. Intertekstualumas: teorija ir praktika. Vilnius, 2003.
11. Miškinienė G. Seniausios Lietuvos totorių rankraščiai: grafika, transliteracija, vertimas, tekstų struktūra ir turinys. Vilnius, 2001.
12. Miškinienė G. Lietuvos totorių rankraštinė knyga: istorija ir tyrimų perspektyva // Knygotyra. 2010, Nr.54.

13. Miškinienė G. Lietuvos totorių padavimai: tarp mito ir realybės, p.165 [žiūrėta: 2015-09-30]<<http://www.academia.edu>>
14. Muchliński A. Zróżdłownik wyrazów, które przeszły wprost czy pośrednio do naszej mowy z języków wschodnich. Petersburg, 1858.
15. Parisi F. The Formation of Customary Law // 96 th Annual Conference of the American Political Science Association. 2000.
16. Антонович А. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968.
17. Лотман Ю. Культура и взрыв. Москва, 1992.

**INTERTEXTUAL POSSIBILITIES OF READING A. ANTONOWITZ
MONOGRAPH „BYELORUSSIAN WRITINGS IN THE ARABIC SCRIPT AND
THEIR GRAPHIC-ORTHOGRAPHIC SYSTEM“: THE ASPECT OF CUSTOMARY
LAW**

Jonas Jonušas*
Mykolas Romeris University

Summary

Very few articles have been written about A. Antonowicz book „Byelorussian texts noted in Arabic letters and their graphic-orthographic system“, but there was issued one fundamental study by G. Miškinienė „The oldest manuscripts of the Lithuanian Tatars: graphics, transliteration, translation, structure of texts and content“. The aim of this paper is to fill in the niche in the investigation of multilingual texts, created by authors and copyists in the wide area of the present Lithuania, Polish and Belarus. The article is mostly concentrated on different aspects of customary law, but, aiming to show the wholeness and uniqueness of the manuscript heritage, intertextual aspect of the texts published in A. Antonowicz book is taken into account as well. The paper consists of introduction, two analytical parts and conclusions. The most important aspects of texts are the formation of the community custom tradition, the showing out of the most important semantic centres.

The language of Byelorussian texts written in the Arabic script is very close to the people's spoken tongue. It reflects many a typical feature of the South-West Byelorussian and Polish dialects as well as the peculiarities of a narrow belt of the Lithuanian dialects and those of the South-West part of the Polock group, directly adjoining the Lithuanian speech territory.

In connection with the above considerations it should be noted that the texts in A. Antonowicz book constitute rather reliable material for studying such phenomes of the customary law as conception of goodness and evil, sense of community. The analysed texts were being formed together with the literature of those times, adapting to the general tendencies of the development. The main direction of the formation of texts (mostly anonymous, but sometimes authorized) is the growing content of customary images, the richness of associations and the growth of cultural contexts. The paper ends with conclusions, which resume the process of the work and the most important discoveries.

Keywords: intertextuality, multilingualism, transliteration, linguistic consciousness, customary law, interaction, manuscript.

Jonas Jonušas*, daktaras, Mykolas Romeris Universiteto Viešojo Saugumo Fakulteto Humanitarinių mokslų katedros lektorius. Mokslinių tyrimų kryptys: tarpkultūrinė komunikacija, diskurso analizė, kultūros istorija, terminologija.

Jonas Jonušas*, PhD, Mykolas Romeris University, Faculty of Public security, Department of Humanities, lecturer, dr. Research interests: intercultural communication, discourse analysis, history of culture, terminology.